

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

**Циклова комісія соціально-гуманітарних дисциплін
та фізичної підготовки**

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

навчальної дисципліни «Політологія»
вибіркових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Аеронавігація

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2022 №8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 22.08.2022 №1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 №8

Розглянуто на засіданні циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, протокол від 10.08.2022 №1

Розробник: викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки, спеціаліст вищої категорії Кошева Ю.В.

Рецензенти:

1. Викладач Кременчуцького національного університету ім.М.Остроградського, к.пед.наук, доц., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії Сошенко С.М.
2. Викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін та фізичної підготовки Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС, к.пед.н, викладач вищої категорії Кірюхіна М.В.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр №2							
Тема № 1. Предмет, структура та функції політології	11	2		2		7	залік
Тема № 2. Політична влада	12	2		2		8	
Тема № 3. Політична ідеологія	9	2				7	
Тема № 4. Політична система	12	2		2		8	
Тема № 5. Політичні партії та партійні системи	14	4		2		8	
Тема № 6. Політичні еліти та політичне лідерство	12	4				8	
Тема № 7. Світовий політичний процес. Система міжнародних політичних відносин	9	2				7	
Тема № 8. Витоки демократії та її цінності	11	2		2		7	
Всього годин за семестр №2	90	20		10		60	

1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Не передбачено

2. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 1. Предмет, структура та функції політології

Практичне заняття: Предмет, структура та функції політології

Навчальна мета заняття: Засвоїти теорію політики, її сутність та особливості правоохоронної політики. Вивчити категорії політики, їх визначення та обговорити завдання і функції політології. Навчитися застосовувати методи вивчення політичних явищ і процесів.

Кількість годин – 2 години

Місце проведення: навчальний кабінет коледжу.

Навчальні питання:

1. Історія виникнення та формування політології як науки та навчальної дисципліни.
2. Політика як предмет політології.
3. Структура політологічного знання.

План проведення заняття:

1. Порядок проведення вступу до заняття.
2. Порядок проведення основної частини.
3. Порядок проведення заключної частини.

1. Історія виникнення та формування політології як науки та навчальної дисципліни.

1. Серед найважливіших галузей діяльності люди з незапам'ятних часів виділяли політику. Ще в V ст. до н.е. Аристотель (384-322 до н. е.) відзначав, що політика невід'ємна від природи людини – соціальної істоти, що здатна повноцінно жити лише в колективі, суспільстві і приречена взаємодіяти з іншими людьми. Політика – необхідність і водночас потреба сучасної людини, оскільки існує система показників та обмежень її різноманітних дій у всіх сферах життя суспільства, що неможливе без політичного регулювання. А тому набуття знань про політику відповідає інтересам кожної людини, яка бажає зрозуміти власні місце і роль у суспільстві, повніше задовольняти особисті та групові потреби, впливати на вибір цілей і засобів їх реалізації у масштабах держави.

Вивчення будь-якої науки починається із з'ясування того, чому така наука виникла та як вона розвивається, що і як досліджує, які її найхарактерніші риси, місце і роль у пізнанні та перетворенні суспільства, дійсності. В сучасних умовах політологія особливо важлива для життя соціуму. Це виявляється у підвищеній увазі політологів і всього суспільства до результатів аналізу політики держав, у можливості моделювання політичних ситуацій у міжнародних відносинах, в усвідомленні специфіки регіональної політики, в постійно зростаючому прагненні скористатися результатами порівняльного політичного аналізу. Наука про політику своїми засобами і

методами дозволяє проникати в таємниці політики та влади і таким чином розкривати справжню суть діяльності держави та її органів, політичних партій, лідерів, політичної поведінки різноманітних соціальних груп. Політологія – наука про політику – виступає методологічною основою дослідження активності та творчості людей у реалізації пізнавальних і практичних проблем політичного розвитку суспільства.

Поняття „політологія” утворилося з двох грецьких слів – „politike” (державні справи) і „logos” (вчення). Політична наука як самостійна сфера знань виникає на рубежі Середньовіччя та Нового часу, коли мислителі почали пояснювати політичні процеси за допомогою „земних”, а не релігійно-міфологічних аргументів. Основи наукової політичної теорії закладають Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. -Л. Монтеск’є та ін. У цей час спеціальна галузь знань про політику іменується по-різному – політичне мистецтво, політичне вчення тощо.

Політологія як самостійна навчальна дисципліна почала формуватися в другій половині XIX ст. У 1857 р. Ф. Лейбер починає читати цей курс у Колумбійському коледжі, в 1880 р. у цьому ж коледжі створюється перша школа політичної науки, що поклало початок активному формуванню в США системи політологічних навчальних і наукових закладів. 1903 роком датується створення Американської асоціації політичних наук.

У Франції викладання „політичних і моральних наук” було започатковано ще під час Великої Французької революції. Нині більшість французьких провінцій мають інститути політичних наук.

У Великобританії з 1885 р. функціонує Лондонська школа економічних і політичних наук, де здійснюється підготовка працівників органів державної влади та управлінців різних рівнів.

У 1896 р. італійський політолог і соціолог Г. Моска публікує книгу „Елементи політичної науки”, що дає підстави говорити про поширення політичної науки у Європі починаючи з кінця XIX ст. Процес остаточного становлення політології завершився на Міжнародному колоквіумі з політичних наук (Париж, 1948 р.), який був організований ЮНЕСКО, і де було визначено зміст предмета цієї науки та рекомендовано включити курс політології для вивчення в системі вищої освіти як загальнообов’язкової дисципліни. З 1949 р. функціонує Міжнародна асоціація політичних наук, членом якої з 1999 р. є й Україна.

В Україні у 80-ті роки XVII ст. лекційні курси „Політичне право і право націй”, „Політичні знання і австрійське законодавство” читалися у Львівському університеті.

У радянський період розвитку України політичні проблеми розглядалися такими навчальними дисциплінами як науковий комунізм, історія КПРС, теорія держави і права та ін., проте їх вивчення мало догматичний, однобокий характер. Політологія як новий навчальний курс починає викладатися в усіх

вищих навчальних закладах України лише після розпаду СРСР. При Київському національному, Одеському, Дніпропетровському, Харківському, Львівському університетах та інших освітніх закладах здійснюється підготовка спеціалістів, захищаються кандидатські та докторські дисертації, видається чимало наукової та навчальної літератури, спеціальні журнали та збірники.

2. Політика як предмет політології.

Об'єктом дослідження політології є сфера політики, політична дійсність, політичне життя особи й суспільства. Політична сфера вивчається й аналізується у поєднанні з особливостями її розвитку, функціонування, зв'язками з економічною та духовною сферами суспільства.

Політична сфера є взаємодією в політичному процесі великих і малих соціальних груп, об'єднань громадян, окремих індивідів. Політична сфера включає в себе й соціально-політичні інститути та організації, через які відбувається взаємодія між окремими суб'єктами політики.

Предметом політології є політична влада, закономірності її формування і розвитку, форми і способи її функціонування й використання в державно-організованому суспільстві, а також конкретні прояви, процеси, відносини політичної дійсності, які вивчаються політологами. Наприклад, сюди відносять такі феномени, як політична культура, політична ідеологія, політичні еліти, політичні партії та громадсько-політичні організації, рухи, владні відносини, держава, політична система, політична діяльність, політичне лідерство тощо.

Незважаючи на розбіжності в трактуванні предмета політології, більшість вчених погоджується з тим, що політична наука в основі єдина і внутрішньо диференційована – у змісті, стосовно похідних галузей політичних знань. У такому контексті правомірно говорити про ряд політичних наук як про теорії середнього і нижнього рівнів, що виступають специфічними галузями єдиної політичної науки.

Щоб перебороти значні різночитання в тлумаченні змісту політології як науки, група експертів ЮНЕСКО ще в 1948р. прийняла резолюцію, де пропонувався перелік проблем, досліджуваних нею: політична історія, політичні інститути, партії, групи і суспільна думка, міжнародні відносини.

Отже, усвідомлена в загальній формі, **політологія є наукою про політику та про її взаємини з людиною і суспільством.**

У цілому всю сукупність проблем, які є предметом політології, можна розділити на такі основні групи:

- ❖ ідейно-теоретичне і соціально-філософське підґрунтя політичних процесів і явищ, яке систематизує ознаки і характеристики політики, політичні парадигми, що відповідають конкретному історичному періоду;

- ❖ політичні системи, політична влада, політичні режими (умови їх розвитку і зміни), держава, політичні партії, суспільні рухи;

- ❖ політичні процеси, політична діяльність, політична участь і політична

поведінка.

3. Структура політологічного знання.

Політологія як наука розробляється на трьох рівнях:

- ❖ на рівні філософського аналізу, на якому загальнометодологічні принципи, гіпотези і судження філософії „вводяться” у політологію.
- ❖ на рівні конкретно-теоретичного аналізу, де в центрі інтересів перебувають категорії, поняття і вихідні положення політології, система яких формує наукові образи політичної реальності в цілому.
- ❖ на рівні емпіричного аналізу, пов’язаного з конкретними результатами застосування категорій і дефініцій політології для дослідження соціальної дійсності в її політичних вимірах у даному місці і часі в описовій формі, у формі пояснень, прогнозів тощо.

За змістом у політології можна виділити наступні розділи:

- ❖ теорію політики, що являє собою „введення в політологію”, яке присвячене філософсько-методологічним основам політики і політичних відносин;
- ❖ теорію політичних систем та їхніх елементів;
- ❖ теорію міжнародних відносин, предмет якої складають система міжнародних відносин, природа війн, проблеми національної і світової політики, шляхів зміцнення загального миру;
- ❖ теорію керування соціально-політичними процесами, що вивчає форми і методи політичного керівництва і безпосереднього керування суспільством з боку державних, громадських організацій, шляхи підвищення ефективності функціонування всіх соціально-політичних інститутів;
- ❖ політичну ідеологію, яка досліджує роль і функції ідеології в системі політичної влади;
- ❖ історію політичних вчень, сукупність яких дозволяє усвідомити генезис політології.

Теми цільових виступів:

1. Політика як система ціледосягнення та упорядкування суспільних процесів.
2. Політика і політичні інтереси.
3. Розкрийте комунікаційну природу (сутність) політики.
4. Особливості правоохоронної політики демократичної держави.
5. В чому полягає різниця між функціями політики і політології?

Теми рефератів:

1. Політика: право і мораль
2. Теоретична база і сучасний стан політології в Україні

Література

[1, 2, 3, 4, 5].

Тема № 2: Політична влада.

Практичне заняття: Політична влада.

Навчальна мета заняття: Вияснити природу політичної влади, її об'єкт, суб'єкт, поняття володарювання і підкорення. Навчитися визначати раціональність влади і умови функціонування ефективної влади. Засвоїти питання громадянського контролю за діяльністю державної влади. Утвердити знання щодо спрямованості реформи політичної влади в Україні та ролі виборчих систем в цьому процесі.

Кількість годин – 2 години

Місце проведення: навчальний кабінет коледжу.

Навчальні питання:

1. Концепції і сутність політичної влади.
2. Структура та функції політичної влади.
3. Реформування політичної влади в Україні.

План проведення заняття:

1. Порядок проведення вступу до заняття.
2. Порядок проведення основної частини.
3. Порядок проведення заключної частини.

1. Концепції і сутність політичної влади

Основою політики є влада. Вона представлена державою, його установами і ресурсами. Влада сприяє ефективному задоволенню загальнозначущих, групових і часток інтересів. З цієї причини вона виступає головним об'єктом боротьби і взаємодії груп, партій, рухів, держави, індивідів.

Ще в XVIII столітті французький мислитель Г. де Маблі (1709-1785) так визначив соціальне призначення влади: „Ціль, що ставлять люди, об'єднані законами, зводиться до утворення суспільної влади для запобігання і припинення насильства і несправедливості окремих осіб”.

По своїй природі влада – явище соціальне, оскільки виникає в суспільстві. Суспільство без влади – хаос, саморуйнування соціальних зв'язків. Потреба у владних механізмах обумовлена рядом причин, і насамперед необхідністю додати взаємодіям між людьми доцільність, розумність, організованість, створивши загальні для всіх правила поведінки. Крім того, наявність влади викликана об'єктивною потребою в регуляції соціальних відносин, узгодженні й інтеграції різноманіття незбіжних інтересів і потреб людей за допомогою різних засобів, у тому числі і примуса.

Політична влада як суспільне явище.

Влада з'явилася з виникненням суспільства і буде в тій або іншій формі завжди супроводити його. Влада необхідна передусім для відтворення людської природи. Формування влади зумовлено необхідністю суспільного

виробництва, яке немислиме без підкорення всіх учасників єдиній волі, а також потребою регулювання соціальних відносин між людьми.

Влада багатоліка: вона з'являється в різних проявах, у кожному з яких виявляється якась одна її сторона. Саме тому в поясненні природи влади і причин її походження в політичній науці існує кілька підходів – кожний з них акцентує увагу на одній зі сторін цього складного явища.

Трактування і підходи до визначення природи влади.

Теологічна концепція влади. Одне з найбільш ранніх визначень влади виходило з теологічного пояснення її природи і будувалося за допомогою теорії божественного права. Відповідно до даної концепції всяка державна влада походить від бога, а всі монархи, що здійснюють владу, – лише виконавці божественної волі. Потреба у владі виводилося з тези про „природну гріховність” людини. По своїй сутності влада є божественним установленням, що засновано на християнських заповідях. Підпорядкування людей волі Божої, принципам божественного розуму забезпечує порядок у суспільстві, самозбереження і продовження людського роду.

Біологічна концепція влади. Представники біологічної концепції влади розглядали її як механізм приборкання людської агресивності, закладеної в найбільш фундаментальних інстинктах людини як біологічної істоти. Французький політолог М. Марсель (1889-1973) вважав: „влада не є факт специфічно людський, вона має передумови і корені в біологічній структурі, що загальні нам із тваринами” Ф. Ніцше (1844-1900) зтверджував, що влада є воля і здатність до самоствердження. Пізніше біологічне трактування влади виявилось основою обґрунтування права панування одних народів іншими.

Біхевіористська концепція влади (від англ. behavior – поведінка). Влада розглядається як відношення між людьми, при яких одні панують, командують, а інші підкоряються і виконують рішення перших. Особливість підходу полягає в тому, що він зосереджує увагу на особливостях людей, на мотивах їхнього поведіння в боротьбі за владу. Первісні імпульси до володарювання закладені в природі окремих особистостей, у їхньому прагненні до влади (воля) і здатності володарювання (володіння „політичною енергією”). Далі, важливу роль грають ті блага і привілеї, що за всіх часів одержують люди, що мають владу. Для багатьох боротьба за владу є способом самоствердження, компенсацією за уроджені або придбані недоліки.

Системна концепція влади. Влада розглядається як системно-утворююче відношення в політичній системі суспільства. Всі інші елементи системи зв'язані з нею безпосередньо. Призначення влади – регулювати відносини між людьми і суспільством в цілому, включаючи державно-політичні інститути; регулювати виникаючі конфлікти. Задача влади – досягнення в суспільстві стабільності, як політичної, так і економічної.

Структурно-функціональна концепція влади. Засновником даної концепції вважається Парсонс. У рамках даної концепції влада розглядається як

відношення нерівноправних суб'єктів, чие поведження обумовлене виконуваними ними ролями (наприклад, роль керуючих або керованих). При цьому пропонується, що соціальна роль визначає стиль (тип, характер, зміст) очікуваного від людини поведження, що відповідає тому положенню в суспільстві (статусові), яке він займає.

Реляціоністська концепція влади (від французького слова „relation” – відношення). У даній концепції влада розглядається як відношення між двома партнерами, при якому один з них впливає на другого. У цьому випадку влада з'являється як взаємодія її суб'єкта й об'єкта, за допомогою визначених засобів контролює об'єкт.

Таке розуміння влади дозволяє розкрити її структуру, об'єднати в єдине ціле різні її характеристики. Основними компонентами влади є її суб'єкт, об'єкт, засоби (ресурси) і процес, що приводить у рух усі її елементи і механізми, засоби взаємодії між партнерами.

Суб'єкт і об'єкт – безпосередні носії влади. Суб'єкт втілює активний, направляючий початок влади. Їм може бути окрема людина, організація, спільність людей.

Для виникнення владних відносин необхідно, щоб суб'єкт володів низькою якостей.

По-перше, це бажання панувати, воля до влади, що виявляється в розпорядженнях або наказах.

По-друге, повинен бути компетентним, знати суть справи, стан і настрої підлеглих, уміти використовувати ресурси, мати авторитет.

Суб'єкт влади є носієм влади і впливає на поведінку об'єкта наявними у нього засобами для реалізації своїх інтересів. Суб'єктом може бути індивід, політична еліта, соціальні страти, класи, нації, держави і навіть світове співтовариство (ООН, ЮНЕСКО).

Об'єктом влади є учасник (учасники) владних відносин, на якого спрямовується вплив суб'єкта, що прагне за допомогою різноманітних засобів підпорядкувати собі об'єкт впливу.

Об'єкт і суб'єкт влади перебувають у тісному взаємозв'язку, під впливом різних об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких матеріальні, соціально-культурні, політико-правові, мотиваційні та ін.

2. Структура та функції політичної влади

У структурі політичної системи влада виконує свої соціальні функції щодо всієї системи. До них належать:

Інтегративна функція. Влада прагне інтегрувати всі соціально-політичні сили, прогресивні, політичні, ідеологічні, інтелектуальні ресурси суспільства, підкоряючи їх політичним, суспільнозначущим, історично визначеним цілям.

Регулятивна функція. Влада виявляє і спрямовує політичну волю мас на створення політичних механізмів регулювання життєдіяльності суспільства,

підтримує вольовими методами функціонування цих механізмів. Вона володіє таким інструментом, як право, а також системою політичних норм. Правотворча, політико-нормотворча діяльність – важливий фактор регулятивного впливу влади.

Функція мотивації політичної життєдіяльності суспільства. Влада формує мотиви політичної діяльності, підпорядковує їм як загальнозначущим, інші мотиви, відповідно до політичних інтересів суб'єктів владарювання, їхніх політико-організаційних структур. Мотивацію політичної поведінки, політичної дії влада здійснює, виходячи з політичних цілей і політичних можливостей досягнення їх.

Об'єднувальна функція. Влада об'єднує все політичне в єдину систему – політичну систему суспільства. Вона юридично забезпечує всім політичним і громадським об'єднанням участь у формуванні і функціонуванні органів влади, правовим чином підтримує політичні відносини між ними, формує певний тип політичної культури, усуваючи можливу конфронтаційність. Таким чином вона консолідує навколо усталеної системи влади всі соціальні спільності, втілюючи у собі їхні інтереси і потреби.

Стабілізаційна функція. Влада націлена на стійкий розвиток політичної системи, всіх її структур, всього громадянського суспільства. Стабільність політичної системи забезпечується стійкістю самої влади, її здатністю до саморозвитку, самовдосконалення, демократичного перетворення. Стабільність влади означає:

- ❖ зміцнення і розвиток правової основи функціонування політичної системи суспільства як гаранта її демократичного розвитку;
- ❖ постійне демократичне оновлення політичного життя суспільства, розвиток демократичних політичних структур;
- ❖ вільний розвиток всіх елементів політичної системи на основі стабільної визначеності влади і еволюції її розвитку;
- ❖ захист політичних прав і свобод громадян.

Особливості різних елементів влади (суб'єкта, об'єкта, ресурсів і процесу) можуть використовуватися як основи її типології.

Типи влади відрізняються засобами, за допомогою яких здійснюється влада. Це владне явище можна класифікувати за видами:

Державна влада – це влада, яка здійснюється за допомогою відокремленого професійного апарату на певній території, на яку поширюється державний суверенітет, у якій є можливість звернутися до засобів організованого і законодавче інституційованого насильства.

Виходячи з визначення, підкреслимо особливості державної влади:

- ❖ публічний характер;
- ❖ монополія на наявність спеціального апарату примусу, засобів організованого і законодавчо інституційованого насильства;

- ❖ наявність певного територіального простору, на який поширюється державний суверенітет, що визначає межі державної влади;

- ❖ монополія на правове, юридичне закріплення влади;

- ❖ обов'язковість владних розпоряджень для всього населення.

Державна влада реалізується у різних функціях, а саме:

- ❖ встановлення законів;

- ❖ застосування різних заходів управління;

- ❖ здійснення правосуддя.

Державна влада не є незмінною. Вона розвивається, наповнюється новою державною культурою функціонування, втілює рівень правової культури суспільства.

Державна влада підрозділяється на: законодавчу, виконавчу, судову.

Законодавча влада відіграє особливу, провідну роль. Вона формулює правові норми держави і суспільства.

Виконавча влада – це організація владної, виконавчо-розподільчої діяльності спеціально створеним апаратом для практичного здійснення завдань держави в господарській, соціально-культурній і адміністративно-політичній галузях.

Судова влада – це контролювання прийнятих законодавчою владою законів та інших нормативних актів, забезпечення реалізації правових норм. Реалізується судова влада спеціально створеними для цього державними органами.

Суспільна влада – це вплив, який здійснюється політичними партіями та суспільно-політичними організаціями в основі якого є потреби суспільства.

Сімейна влада – це побудований на силі авторитету вплив одного, декількох або всіх членів сім'ї на сімейну життєдіяльність, відповідно до власних можливостей та ідеалів, в основі яких є об'єктивні суспільні потреби.

Економічна влада. Контроль над економічними ресурсами, власність на різного роду матеріальні цінності.

Соціальна влада. Розподіл позицій на соціальних сходах – статусів, посад, пільг і привілеїв.

Культурно-інформаційна влада. Влада над людьми за допомогою наукових знань, інформації і засобів їхнього поширення.

Примусова влада. Спирається на силові ресурси й означає контроль за людьми за допомогою застосування або погрози застосування фізичної сили.

3. Реформування політичної влади в Україні

В міру розвитку людського суспільства ресурси володарювання змінювалися. У примітивних суспільствах влада спиралася в основному на авторитет правителя.

В індустріальних суспільствах переважним ресурсом володарювання стає організація: бюрократія, партії, рухи. У сучасних суспільствах владні відносини

усе більше залежать від того, хто має інформацію, що, при збереженні ролі інших ресурсів, стає найважливішим засобом володарювання. Інформація здатна створювати бажані владі настрою і переконання населення, для чого створена розгалуження система маніпулювання суспільною свідомістю.

Сукупність засобів і методів, застосування яких забезпечує можливість суб'єктові влади здійснювати вплив на об'єкт, називається ресурсами влади. Р. Даль відніс до ресурсів влади “усі те, що індивід або група можуть використовувати для впливу на інших”. Ресурси знаходяться між суб'єктом і об'єктом влади і “матеріалізують” відносини залежності між ними.

Ресурси влади різноманітні. Існує кілька класифікацій ресурсів. Так, згідно А. Этціоні, вони поділяються на:

- ❖ утилітарні (матеріальні і соціальні блага);
- ❖ примусові (міри адміністративного покарання і т.п.);
- ❖ нормативні (засобу впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтації і норми поведінки).

Поняття „ресурси влади” вживається у широкому і вузькому розумінні. У широкому – це все те, що суб'єкт влади може використовувати для впливу на об'єкт: це особисті властивості суб'єкта (компетентність, організованість тощо); певні ознаки об'єкта (звичка підкорятися тощо); конкретна ситуація, в якій здійснюється влада (економічне становище, міжнародний стан тощо), а також інші засоби діяння. У вузькому розумінні ресурси – це ті засоби, за допомогою яких суб'єкт влади здійснює вплив на об'єкт влади та за яких може домагатися реалізації своїх розпоряджень. Ресурсами можуть бути: будь-які цінності (гроші, предмети вжитку тощо); засоби, здатні вплинути на внутрішній світ, мотивацію людини (засоби масової інформації); знаряддя та інструменти, за допомогою яких можна позбавити людину цінностей, у тому числі власного життя (зброя, карні органи в цілому).

Таким чином, ресурси влади можна поділити на економічні, соціальні, культурно-інформаційні, силові.

До економічних ресурсів належать всі матеріальні цінності, необхідні для виробництва та споживання, гроші, земля, продукти харчування тощо.

Соціальні ресурси частково збігаються з економічними, тому що підвищення соціального статусу індивіда пов'язане з прибутком і багатством. Але соціальний ресурс містить в собі і такі показники, як посада, престиж, освіта, медичне обслуговування, мешкання.

У сучасний інформаційний вік дуже важливими стали культурно-інформаційні ресурси – знання та інформація, а також засоби їх одержання.

Проте юристи, правоохоронні органи зустрічаються переважно з силовими ресурсами. Силові ресурси, насильство – це атрибути будь-якої влади, різниця лише у „дозах” їх використання.

Особливостями насильства як ресурсу влади є:

- ❖ низький творчий потенціал, його зв'язок, в основному, з руйнуванням,

ліквідацією чого-небудь;

- ❖ засноване на страху. За допомогою погроз, команд, наказів та заборон можна добитися зовнішньої слухняності і виконання конкретних вимог, але норми та цінності, які передаються людям таким чином, не стають частиною їх внутрішніх особистих переконань та легко зникають зі свідомості, як тільки зникає страх;

- ❖ як правило, є дорогим засобом, особливо коли це насильство пов'язане із застосуванням військової техніки;

- ❖ водночас завдає серйозної моральної шкоди, викликаючи у відповідь непокору, лють, помсту і тому подібне.

Все це призводить до висновку про те, що насильство, хоча і є одним із важливих ресурсів влади, має застосовуватися як крайній захід, коли всі інші не приносять бажаного результату, і що не менш важливо, насильство повинно бути суворо обмежене певними політичними, правовими, а також моральними рамками. Воно мусить мати відповідний характер, тобто реакцією на насилля, і бути останнім засобом, коли всі інші вже вичерпані; об'єктом насильства не може бути мирне населення; застосування насильства має бути вибіркоким, пропорційним, без вандалізму, тотальної війни проти політичних противників. Крім того, суб'єкт насильства повинен максимально дотримуватися збереження фундаментальних прав і свобод людини, тобто діяти у відповідності до правового закону (норм, прийнятих демократичним шляхом, причому обов'язок рівний для всіх громадян). Ці норми мають базуватися на правах людини.

Орієнтиром для політичних суб'єктів повинні бути норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазькі та Женевські конвенції, додаткові протоколи до них, які регулюють внутрішні суперечки. Вони захищають права мирного населення, полонених, поранених, обмежують об'єкти нападу.

Прикладом неадекватного використання силових ресурсів може бути реалізація політичної влади Росії у Чечні. Уведення російських військ до Чечні 80-90 % її мешканців сприйняли як вторгнення ворожої армії, що прагне підкорити народ, відняти у нього свободу та природні багатства, примусити жити за чужими законами. Рішенням Генеральної Асамблеї ООН (29-а сесія, 1974 р.) поняття „агресія” розповсюджується не тільки на міждержавні, але і на внутрішньодержавні відносини. За загальним визнанням, війна у Чечні є серйозним порушенням прав та свобод людини. Звичайно, ознаки агресивності, незаконності, порушення загальноприйнятих норм і правил ведення війни виявилися і з чеченського боку: масовий терор, диверсії, прояви жорстокості, прикриття мирним населенням тощо. В цілому, ця війна – свідоцтво короткозорості політики і непрофесійності політиків, які не здатні усвідомити найважливіші уроки ХХ століття, зрозуміти, що війна перестала бути ефективним засобом політики, і вона не спроможна оптимально розв'язувати політичні проблеми.

Теми цільових виступів:

1. Авторитетність політичної влади.
2. Легітимність політичної влади.
3. Владні функції правоохоронних органів

Теми рефератів:

1. Чинники ефективності політичної влади.
2. Конституційні межі і порядок здійснення державної влади.
3. Роль і впливи виборчої системи на формування політичної влади в Україні.

Література [1, 2, 3, 4, 5].

Тема № 4 Політична система.**Практичне заняття: Політична система.**

Навчальна мета заняття: Вияснити ознаки та структуру політичної системи. Засвоїти типологію політичних систем та навчитися проводити їх порівняльний аналіз. Набути знань про політичну систему в Україні та напрямки її трансформації. Засвоїти сутність і типологію політичних режимів..

Кількість годин – 2 години.

Місце проведення: навчальний кабінет коледжу.

Навчальні питання:

1. Поняття, структура і функції політичної системи.
2. Типологія політичних систем та їх порівняльний аналіз.
3. Формування політичної системи в Україні.
4. Політичні режими та їх типологія

План проведення заняття:

1. Порядок проведення вступу до заняття.
2. Порядок проведення основної частини.
3. Порядок проведення заключної частини.

1. Поняття, структура і функції політичної системи.

Різноманітні політичні явища, що відбуваються в суспільстві, взаємопов'язані та становлять самодостатню цілісність. Означена властивість політичних явищ вкладається в поняття „політична система”. Завдання політичної системи суспільства полягає в забезпеченні неперервності, взаємопов'язаності й координації діяльності різних політичних суб'єктів для здійснення поставлених цілей. Вона гармонізує суспільні відносини, визначає механізми вирішення соціальних конфліктів і запобігання кризовим явищам. Вивчення політичної системи суспільства надзвичайно важливе для розуміння

політичного життя будь-якого суспільства, а особливо для передбачення напрямів і перспектив розвитку вітчизняної посттоталітарної реальності.

Політологія як наука вивчає передусім політичні системи і процеси. Як і інші наукові дисципліни, вона має свою специфіку, свою систему понять. Політології, через об'ємність її предмета, довелося запозичувати багато термінів у суміжних дисциплін – права, соціології, філософії та ін. Процес формування понятійного апарату цієї науки ще не завершився, і тому не можна говорити про існування єдиного підходу вчених до визначення поняття „політична система”.

Система – це одне з основних понять політології, яке дозволяє скласти уявлення про суспільство у вигляді абстрактної та спрощеної моделі реального суспільства чи окремих його елементів. Поняття „система” запозичене з електроніки й кібернетики. Його „перенесення” в політичну науку здійснили американські вчені Г. Алмонд, Д. Істон, У. Мітчел. Це поняття, на їхню думку, є тією універсальною категорією наукового аналізу, яка охоплює всі типи дій та орієнтацій, всю сукупність взаємопов'язаних елементів, дотичних до винесення політичних рішень.

Кожне суспільство складається з певної кількості досить складних **підсистем** (сфер): виробничої, соціальної, духовної та політичної, до якої входять інститути держави і влади. Усі ці підсистеми характеризуються притаманними лише їм структурою, функціями, цінностями, нормами, цілями тощо. Виробнича підсистема забезпечує матеріальну основу життя суспільства. Соціальна і духовна, складаючи в сукупності громадянське суспільство, сприяють нормальному функціонуванню різних соціальних інститутів. Політична підсистема покликана створювати сприятливі умови для ефективної діяльності всіх ланок суспільної системи, для повної реалізації інтересів усіх членів суспільства. Кожна з підсистем (сфер) людського суспільства може зберігати життєздатність і функціонувати лише за умови, що всі інші бездоганно чи хоча б задовільно виконуватимуть свої функції.

Політична система виникла на певному етапі розвитку суспільства внаслідок його поділу на класи та появи держави. У процесі еволюції державно-зорованого суспільства політична система стає більш складною та розгалуженою. Тому структура, механізм її функціонування завжди мають конкретно-історичний характер, зумовлений рівнем економічного, соціального, духовного розвитку суспільства та іншими чинниками.

Політична система суспільства досліджувалася протягом багатьох століть, починаючи від Арістотеля. Але справді вагомим результатам пощастило досягти лише у XX ст. після застосування американським теоретиком Д. Істоном методу системного аналізу у працях „Політична система”, „Системний аналіз політичного життя”. Це дало можливість ученим перейти від вивчення фактів до розроблення загальної теорії.

Політична система, на думку Д. Істона, – цілісна множина багатьох елементів, кожний з яких складається з простіших явищ і процесів. У дослідженнях політичної системи, з погляду вченого, необхідно застосувати **два підходи**: соціально-психологічний, спрямований на вивчення поведінки особи і мотивації учасників, та **ситуаційний**, який дозволяє аналізувати активність груп під впливом навколишнього середовища.

Аналіз політичної системи дозволяє розкрити її структуру, тобто внутрішню організацію окремих складників.

Політична система суспільства – це система взаємовідносин державних та недержавних соціальних інститутів, які виконують певні політичні функції щодо захисту інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, можливостей їхньої гармонізації.

Політична система складається із законодавчої, виконавчої, судової, систем, центральних, проміжних і місцевих систем управління (чи самоуправління), які базуються на принципах представництва та організації.. Вивчення політичної системи надзвичайно важливе для з'ясування політичного життя суспільства, частиною якого вона є.

Головний єдиний компонент системи – політична влада, що зосереджена в державі, політичних партіях і громадських організаціях. Важливою функцією влади є створення внутрішніх зв'язків системи, врегулювання конфліктів політичними засобами і регламентація поведінки людини, тобто можливість впливати на неї за допомогою певних засобів – волі, авторитету, права, насильства. Отже, влада – це елемент управління, джерело управління, основа розвитку й функціонування політичних систем.

2. Типологія політичних систем та їх порівняльний аналіз.

Однакові за своєю сутністю основні елементи і функції політичних систем по-різному проявляються в різних історичних і національно-державних умовах, мають певні особливості у кожній конкретній країні. У зв'язку з цим важливою для політології є типологія політичних систем, що дає змогу виокремлювати за певними ознаками різні групи систем, з'ясовувати спільне й відмінне між ними, закономірності переходу від одних типів політичних систем до інших тощо. Основний метод типології політичних систем – їх порівняльний аналіз.

Залежно від ознак, які кладуться в основу розрізнення політичних систем, існують різні їх типології. Перші спроби типології політичних систем у вигляді розрізнення форм державного правління сягають ще античного світу. Так, **Платон виокремлював** серед давньогрецьких міст-держав монархію, аристократію, тимократію, олігархію, демократію і тиранію, вважав кожен наступну з цих форм гіршою за попередні. **Арістотель** залежно від кількості правителів у державі та мети, яку вони переслідують, називав три правильні

форми правління – монархію, аристократію і політію і три неправильні – тиранію, олігархію і демократію.

У **марксизмі** основним критерієм класифікації політичних систем виступає суспільно-економічна формація, економічний базис суспільства. Відповідно до цього критерію виокремлюються політичні системи рабовласницького, феодального, капіталістичного і соціалістичного суспільства. Ця класифікація є надто загальною і не пояснює наявних істотних відмінностей між політичними системами в межах однієї суспільно-економічної формації.

Класифікація політичних систем може базуватися й на виокремлених **М. Вебером трьох типах легітимності політичного панування** – традиційному, харизматичному і легальному. Відповідно до цих типів існують політичні системи з традиційним, харизматичним чи легальним типами легітимності влади. У **політичних системах традиційного типу** легітимність влади ґрунтується на стійкому переконанні у непорушності традицій і необхідності підкорення правителям, які здійснюють владу згідно з традиціями. У **системах з харизматичним типом** політичного панування основою легітимності влади є віра у виняткові особисті здібності правителів, що об'єднуються поняттям „харизма”. За **легального типу легітимності** влада в політичній системі ґрунтується на переконанні мас у тому, що правління здійснюється на законних підставах і найкращим чином.

Оригінальну типологію політичних систем запропонував Г. Алмонд. **Залежно від особливостей політичної культури і характеру взаємодії різних політичних інститутів** він розрізняв чотири типи політичних систем: англо-американський; континентально-європейський; доіндустріальний або частково індустріальний; тоталітарний.

Англо-американський тип політичної системи склався у Великобританії, США, Канаді, Австралії, деяких інших англомовних країнах. Для нього характерна гомогенність (однорідність) політичної культури, яка полягає в тому, що політичні цілі й засоби їх досягнення, основні політичні цінності поділяє більшість членів суспільства. Громадяни й політичні еліти толерантні одні до одних. Тут оптимально реалізується принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, чітко визначено їхні функції. Багатоманітність соціальних інтересів представлена в політичній системі незалежними політичними партіями, групами інтересів, засобами масової інформації, які функціонують на демократичних засадах. Політичні системи цього типу стабільні, ефективні і здатні до саморегулювання.

Континентально-європейський тип політичної системи притаманний передусім таким країнам, як Німеччина, Італія, Франція. Він характеризується співіснуванням і взаємодією в політичній культурі елементів старих і нових культур, політичних традицій і форм політичної діяльності. Політичні партії вільно функціонують у межах існуючих конституційних норм, однак

виступають не лише з різних, а й із протилежних ідеологічних позицій, які знаходять підтримку в суспільстві. Змішаність, фрагментарність культури зумовлює політичну нестабільність у суспільстві й може призводити до суттєвих змін політичної системи, як це сталося в Італії та Німеччині у 20—30-ті роки XX ст.

У багатьох країнах Азії, Африки і Латинської Америки існує **доіндустріальний** або частково індустріальний тип політичної системи. Він також характеризується неоднорідністю політичної культури, проте ця неоднорідність суттєво відрізняється від змішаної культури країн континентальної Європи. Насамперед тим, що є сумішшю різноманітних і нерідко несумісних елементів – західних і східних, традиційних і сучасних цінностей, племінних, національних, расових, релігійних особливостей тощо. Труднощі комунікації і координації, різко відмінні політичні орієнтації, слабка диверсифікація ролей усіх ланок системи зумовлюють її політичну нестабільність і необхідність застосування насильства у здійсненні влади.

Тоталітарний тип політичних систем утвердився у фашистській Італії, нацистській Німеччині, франкістській Іспанії, СРСР, соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи й донині зберігається у країнах соціалізму (Китай, Північна Корея, В'єтнам, Куба). Він характеризується високим ступенем однорідності політичної культури і єдності суспільства, соціальної і політичної активності громадян, який досягається недемократичними методами й засобами, головними з яких є тотальний ідеологічний вплив і насильство.

Одним із основних у сучасній політології є поділ політичних систем залежно від типу політичного режиму на демократичні, авторитарні й тоталітарні. **Демократичні** політичні системи є плюралістичними. Політичні партії і групи інтересів представляють та узгоджують у них усю багатоманітність соціальних інтересів. Влада ґрунтується на демократичних принципах і здійснюється як безпосередньо самим народом, так і його уповноваженими в різних формах прямої і представницької демократії.

3. Формування політичної системи в Україні.

Політична система України за типом суспільства є посткомуністичною. Вона поєднує елементи командно-адміністративної (у вигляді громіздкого апарату президентської влади, що зберігає структуру і відтворює функції колишніх радянських і партійних органів), мафіозної (у вигляді нелегальних каналів розподілу державних фінансів і державної власності), демократичної (у вигляді створення правових передумов для розвитку політичних і громадських інститутів) систем. Політична система України ґрунтується на культурно-політичних традиціях східно-православного суспільства і відповідає рівневі цивілізованого розвитку індустріального та перехідного суспільств.

За типом політичного режиму політична система України авторитарно-демократична та олігархічно-кланова. У ній зосереджені надмірні владні повноваження в руках глави держави, а інші інститути політичної (парламент і уряд) та судової влади не наділено достатніми повноваженнями для виконання своїх функцій, а також противагами проти обмеження президентської влади. Вирішальний вплив на органи політичної влади мають великі політико-бізнесові та мас-медіа-угруповання, які отримують надприбутки за рахунок державного протекціонізму, монополізму, бартерно-вексельних операцій, продажу природних ресурсів і підакцизних товарів.

Главою Української держави є її Президент. Він виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності держави, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина; представляє Українську державу в міжнародних відносинах, веде переговори, укладає міжнародні угоди; є Верховним головнокомандувачем Збройних сил України і головою Ради національної безпеки й оборони.

Законодавчим органом є Верховна Рада.

Конституція України чітко окреслює повноваження Верховної Ради України, до яких належать: внесення змін до Конституції; прийняття законів; затвердження державного бюджету і контроль за його виконанням; визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики; оголошення стану війни за поданням президента; усунення президента в порядку імпічменту; схвалення урядової програми; здійснення контролю за діяльністю уряду тощо.

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Він відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

До складу Кабінету міністрів України входять Прем'єр-міністр України, перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри та міністри України. Відповідно до Конституції України Кабінет Міністрів України:

- ❖ забезпечує суверенітет та економічну незалежність, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

- ❖ розробляє і реалізує загальнонаціональні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку держави;

- ❖ здійснює управління об'єктами державної власності, розробляє проект державного бюджету і забезпечує його виконання (після затвердження його парламентом);

- ❖ здійснює заходи, спрямовані на забезпечення обороноздатності країни, національної безпеки держави, громадського порядку, а також боротьби зі злочинністю, організовує митну справу, забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності;

- ❖ забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, а також політики у сфері соціального захисту населення,

освіти, науки й культури, охорони природи, економічної безпеки і природокористування;

❖ вживає заходів для забезпечення прав і свобод громадян.

Кабінет Міністрів складає свої повноваження перед новообраним Президентом (строкове закінчення повноважень уряду разом із закінченням повноважень глави держави). Дострокове припинення повноважень уряду можливе у випадку його відставки: з ініціативи уряду, відставки Прем'єр-міністра, що означає відставку уряду, прийняття резолюції недовіри до уряду парламентом.

Органами державного управління на місцях є місцеві державні адміністрації. До місцевих державних адміністрацій належать: районні, обласні, міські (Києва та Севастополя), Автономної Республіки Крим. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються і звільняються з посади президентом за поданням уряду, а також у випадку висловлення їм недовіри двома третинами депутатів від складу відповідних рад.

Місцеві держадміністрації забезпечують виконання конституції і законів, актів президента, Кабінету Міністрів України; підготовку і виконання бюджетів; взаємодіють з органами місцевого самоврядування, виконують державні та регіональні програми соціально-економічного й культурного розвитку, забезпечують законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян.

Судова система згідно з Конституцією України включає суди конституційної і загальної юрисдикції.

Конституційний суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, складається з 18 суддів, третину з яких призначають відповідно Президент України, Верховна Рада та з'їзд суддів України.

Теми цільових виступів:

1. Головні труднощі (перепони) реформування політичної системи сучасної України?
2. Держава як головний компонент політичної системи.

Теми рефератів:

1. Характерні риси політичних систем перехідних країн.
2. Демократична і тоталітарна політичні системи: порівняльний аналіз.

Література [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Тема № 5: Політичні партії та партійні системи.

Практичне заняття: Політичні партії та партійні системи

Навчальна мета заняття: Засвоїти головні положення теорії політичних партій. Вивчити типологію партій та отримати навички проводити їх

порівняльний аналіз. Вияснити процес формування багатопартійної системи в Україні та засвоїти результати участі партій у виборчих кампаніях останнього часу..

Кількість годин – 2 години.

Місце проведення: навчальний кабінет коледжу.

Навчальні питання:

1. Політичні партії та партійні системи
2. Типологія політичних партій.
3. Формування багатопартійної системи в Україні.

План проведення заняття:

1. Порядок проведення вступу до заняття.
2. Порядок проведення основної частини.
3. Порядок проведення заключної частини.

1. Політичні партії та партійні системи

У будь-якому сучасному суспільстві діють різні політичні сили. Вищою формою організації політичних сил є партії. Саме створення партії дає можливість тій чи іншій політ. силі стати повноцінним суб'єктом політики. Серед реальних політичних сил, які відкрито виступають на політичній арені, найвпливовішими є політичні партії. Вони найбільш адекватно представляють групові і індивідуальні інтереси і можуть їх надійно захищати.

Політичні партії представляють собою найважливіший елемент політичної системи суспільства, вони є зв'язуючою ланкою між державним апаратом і населенням, виконують функції захисту його інтересів, вони відіграють роль посередника між державою і громадянським суспільством.

Політичні партії виникають лише на певному етапі розвитку суспільства, коли більшість його громадян у певній мірі залучається до політичного процесу, стає його учасниками.

В Англії у 1861 р. була заснована перша масова партія – Ліберальне товариство реєстрації виборів в Англії. У 1863 р. в Німеччині виникла перша масова робоча партія – Загальна німецька робоча спілка, заснована Ф. Лассалем. У Західній Україні у 1882 р. була заснована партія польського робітничого класу „Пролетарі”, у 1890 р. – перша українська партія – радикальна. У 20-30-х рр. ХХ ст. в Галичині, Буковині, Закарпатті нараховувалося близько 100 політичних партій.

М. Вебер виділив **три етапи в історичному становленні сучасних політичних партій**: аристократичні гуртки (партії вибраних); політичні клуби (участь громадян ширша); масові партії. Проте лише деякі з нині діючих партій пройшли ці етапи, більшість відразу оформлялися як масові.

Французький соціолог М. Дюверже, творець загальної теорії політичних партій, у своїй роботі „Політичні партії” (1951 р.), аналізуючи взаємозв'язок

партій з державою, виділяє партії електорального (електорат – група осіб, що мають право голосу при виборах до органів державної влади) і зовнішнього походження. Формування партій електорального походження безпосередньо пов'язане з розширенням виборчого права громадян, повноважень парламенту і зростанням ролі інституту представництва. Такі партії виникають на базі парламентських груп і виборчих комітетів. Партії зовнішнього походження не пов'язані з парламентськими механізмами і виникають з тих організацій і інститутів, що існували раніше і діяли на політичній арені, однак не брали участі у виборах. Так, більшість ліберальних партій в Європі сформувалися з філософських спільнот; промислові і фінансові групи сприяли створенню різних правих партій; з революційних угруповань, що діяли нелегально, формувалися комуністичні партії тощо.

У сучасній політичній літературі виділяється ще один вид походження партій – шляхом злиття і розколу інших партій.

Сучасні партії виникли в Європі і Америці в XIX ст., їх поява була зумовлена сукупністю політичних і інституційних змін, що відбулися в європейських країнах і США:

- ❖ становлення буржуазних відносин і зростання ролі парламенту, формування інших представницьких органів влади;
- ❖ введення загального виборчого права і розширення можливості громадян впливати на хід і результати виборів;
- ❖ диференціація і поляризація соціальної структури суспільства і необхідність регулювання і вирішення соціальних протиріч;
- ❖ необхідність представництва інтересів певних соціальних верств у структурах влади.

На сьогодні, у політичній літературі немає однозначного **визначення партії**. Найкоротшим є – „група одностайців, що прагнуть до загальної мети”. Проте найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення партії, сформульоване французьким соціологом і політологом Р. Ж. Шварценбергом: політична партія – це постійно діюча організація, що існує як на національному, так і на місцевому рівні, націлена на отримання і здійснення влади і для досягнення цієї мети прагне до народної підтримки.

2. Типологія політичних партій.

Різноманітність історичних і соціально-культурних умов розвитку країн і народів призвела до виникнення політичних партій, що мають різні організаційні структури, різну ідеологічну спрямованість; істотно вони відрізняються і за способами та функціями діяльності. Коли дослідники вперше поставили задачу класифікувати створені і діючі партії, то головними критеріями такого поділу були або моральні („хороші” і „неблагородні”), або кількісні („великі” і „малі” партії). Проте подальший розвиток політичних партій у всіх цивілізованих країнах викликав необхідність створення більш

складної типологізації, автори якої (М. Дюверже, М. Вебер, С. Коєн, Є. Вятр, А. Боднер) за основу класифікації беруть певні критерії, причому всі підходи не є альтернативними, а доповнюють один одного.

У політологів значного поширення набула **типологізація партій** французького політолога М. Дюверже, що ґрунтується на **відмінностях в структурі партій і організації їх внутрішнього життя**. За цим критерієм М. Дюверже виокремив кадрові, масові і суворо централізовані партії.

Кадрові партії нечисленні за складом, формуються з відомих політичних діячів і діють лише в період перевиборної кампанії і виборів. Основним структурним елементом кадрових партій є комітет, що створюється за територіальним принципом і має постійний склад активістів. Члени комітету підбирають кандидатів для виборів до органів влади, допомагають лідерам у формуванні перевиборних програм, вивчають громадську думку, симпатії та інтереси виборців. У таких партіях відсутня система членства з відповідною реєстрацією і регулярною сплатою членських внесків (звідси і назва „кадрові партії”).

Масові партії мають у своїх лавах велику кількість членів, являють собою централізовані утворення, добре організовані і дисципліновані, зі статутним членством. Основним джерелом фінансування є сплата членами партії внесків. Масові партії мають постійно діючий центр, що приймає рішення з поточних питань, партійна ж маса об'єднується в низові, первинні організації. Такі партії ведуть роботу (головним чином ідеологічну) з населенням постійно, а не тільки в період виборчої кампанії. Партійна дисципліна розповсюджується не тільки на рядових членів, але і на парламентаріїв – членів даної партії.

До суворо **централізованих** М. Дюверже відносив **соціалістичні, комуністичні і фашистські**. Для цих партій характерне домінування ідеологічної компоненти. Характерною є сувора ієрархічність, жорстка, майже військова дисципліна, висока організованість дій, повага і шанування вождів.

Іншим критерієм для типологізації партій є їх соціальна база, тобто ті класи, соціальні групи або верстви, інтереси яких вони виражають і захищають. Це – партії монополістичної буржуазії, партії середніх і дрібних підприємців, робочі, селянські. За цим саме критерієм партії поділяються залежно від основ їх утворення: **соціальні** (аграрні), **етнічні** (ультраліва партія в Іспанії „Еррі ба тасуна”), **демографічні** (жіночі партії в ряді європейських країн), тощо. Проте в останні роки для багатьох партій стало очевидним: щоб досягти успіху на чергових виборах, необхідно спиратися не тільки на один клас або певну соціальну верству, а враховувати інтереси цілих блоків соціальних сил. Звідси, на зміну соціально-класовим партіям все частіше з'являються „загальнонародні” партії, партії „для всіх”, які враховують істотні зміни, що відбулися в соціальній структурі суспільства.

За ідеологічною спрямованістю партії поділяються на **доктринальні**, діяльність яких базується на чітко оформленій ідеології і захисті „ідеологічної чистоти”; **прагматичні** – такі, що орієнтуються на практичність, доцільність дій, або, іншими словами, використання ідей, лозунгів, які найбільш привабливі і актуальні в період виборчої кампанії; **харизматично-вождистські**, в яких члени партії об’єднуються не стільки навколо якоїсь ідеї, скільки навколо популярної особистості вождя..

Традиційним є поділ партій **за критерієм прогресивності** або консервативності їх політичних програм. Історія такої класифікації партій сягає Французької революції 1789 р., коли на засіданнях Французької національної асамблеї праворуч від спікера розташовувалися консерватори, виступаючи за збереження монархії, а зліва – радикали, що відстоювали ідеї загальної рівності, помірні ж займали місця в центрі. Відтоді і виникли поняття „ліві”, „праві”, „центр”. Кожному поняттю традиційно властивий певний набір цінностей. „Ліві” – це прихильники прогресивних суспільних змін, принципів рівності і справедливості; вони схильні до радикально-революційних методів діяльності. „Праві” – це партії, що орієнтуються на збереження стабільності і негативно ставляться до революційних потрясінь; вони допускають можливість лише найнеобхідніших змін. „Центристи” традиційно відстоюють ліберальні та гуманістичні цінності.

Традиції, згідно з якими праві партії належать до консервативних, реакційних, а ліві – до радикальних, прихильників прогресивних суспільних змін, дожили до наших днів. Проте подібні оцінки відносні і рухливі, бо те, що недавно було „лівим”, сьогодні може стати „правим” і навпаки. Наприклад, у 80-х роках у західноєвропейських країнах більшість соціал-демократичних партій (ліві) еволюціонували від ортодоксального соціалізму до класичного лібералізму, ринкової економіки, а консерватори (праві) нерідко виступали в захист створення системи соціальних гарантій для незаможних верств населення. Крім того, інколи і ліві, і праві розглядаються як радикали, а центр – як помірні, які ніби завжди представляють правильний політичний курс.

Існує також поділ політичних партій **за таким критерієм, як їх ставлення до існуючого суспільно-політичного ладу**. За цією ознакою виокремлюють партії:

❖ **революційні** – такі, що відкидають існуючий суспільний устрій і що ставлять за мету його якісне, радикальне перетворення;

❖ **реформістські** – такі, що орієнтуються на істотне перетворення існуючого ладу, поліпшення життя громадян, але за умови збереження фундаментальних засад даного суспільного устрою;

❖ **консервативні** – такі, що прагнуть до стійкого збереження форм суспільного життя, які склалися, і вдосконалення лише того, що дійсно потребує змін;

❖ **реакційні** – такі, що виступають за часткове або повне повернення до

суспільних порядків, що існували раніше.

Досить поширеним критерієм типологізації партій є їх **ставлення до правлячого режиму**: правлячі й опозиційні, легальні і нелегальні, партії-лідери і партії-аутсайдери, партії, що правлять монопольно і у складі коаліції тощо.

3. Формування багатопартійної системи в Україні.

По-перше, процес проходив в умовах початку і поглиблення економічної кризи, результатом якої стало різке зuboжіння переважної більшості населення країни і його негативного ставлення як до політиків, так і до політики взагалі.

По-друге, перехід до ринкових відносин пов'язаний з різким соціальним розмежуванням суспільства: стара соціальна структура зламана, формування нової ще не закінчено. У багатьох партій, що виникли в останні роки, фактично відсутня соціальна база – немає тих верств, класів, інтереси яких вони представляли на політичній арені, тобто не відбулося політичного структурування суспільства.

По-третє (і це витікає із попереднього), народження політичних партій пов'язане не з інтересами певних верств населення (якою і повинна бути партія у розумінні цього слова), а з долею політичне активних і амбіційних особистостей або невеликих соціальних груп (угруповань) з вузькокорпоративними інтересами.

По-четверте, відсутність протягом тривалого часу традиції політичного плюралізму, багатьох прав і свобод, що притаманні демократичному суспільству.

У недовгій за часом історії становлення сучасної багатопартійної системи України можна виділити **декілька періодів** (етапів).

Перший розпочався наприкінці 80-х років з перебудови, демократії і гласності в масштабі всього Радянського Союзу. На цьому етапі в Україні активно розгорнула роботу Українська Гельсінська Спілка, виникла Українська демократична спілка. У 1989 р. була створена численна суспільно-політична організація „Народний рух України” (Рух), що виступила проти тоталітаризму, за демократичний розвиток України. Після скасування ст. 6 Конституції СРСР, що означало кінець монополії на владу однієї партії – КПРС, почався бурний процес формування партій в Україні: у Мінюсті України були зареєстровані Українська республіканська партія, Українська селянська демократична партія, Партія Зелених України, Демократична партія України та інші. Наприкінці 1991 р. уже налічувалося 12 партій, з яких 11 (за винятком КПУ) виступали за суверенітет, ринкові відносини, плюралізм, проти комуністичної ідеології.

Другий період пов'язаний з проголошенням незалежності України і тією якісно новою ситуацією, що склалася. В Україні почала формуватися нова політична система суспільства, і політичні партії отримали офіційний статус повноцінних, повноправних суб'єктів політичної системи. Хронологічно цей період охоплює період з грудня 1991 року до початку 1993 року, коли в

Мінюсті було зареєстровано ще близько 15 партій. Характерною рисою цього періоду було розмежування партій на прихильників політики Президента і опозиції. Національно-радикальний блок партій виступив з тезою: „Підтримка всенародного обрання Президента України – це підтримка формування незалежної держави”; відповідно: „Опозиція до Президента – це руйнування незалежної держави”. Колишній Президент України Л. Кравчук значно спростив механізм правового регулювання реєстрації партій: для цього, крім програми й документів про створення, треба додати список з однією тисячею членів партії. Тим самим було створено „правове поле” стимулювання як нечисленних партій, так і амбіційних, псевдополітичних лідерів.

Третій період (1993-1994 рр. і по теперішній час) характеризується стрімким збільшенням кількості партій. Так, напередодні виборів 2004 р. у Мінюсті було зареєстровано понад 100 партій, що представляли весь спектр багатопартійності в Україні.

Сучасні політичні партії в державі за їх ідеологічними та політико-соціальними концепціями можна поділити на такі групи:

Ліві партії (комуністи-соціалісти) – Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України, Партія захисників Вітчизни та інші.

Лівий центр (соціал-демократи) – Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія слов'янської єдності України, Партія труда, Партія регіонального відродження України, Всеукраїнська партія трудящих, Українська партія Справедливості тощо.

Центристські партії (ліберали) – Ліберально-демократична партія України, Ліберальна партія України, Конституційно-демократична партія, Партія економічного відродження, „Трудова Україна”, Народно-демократична партія, Народна партія України, Партія „Жінки України”, останнім часом – партійний блок „За Єдину Україну” тощо.

Правий центр (націонал-демократи) – Народний рух України, Українська Республіканська партія, Партія Зелених України, Християнсько-демократична партія України, Християнсько-ліберальний союз, партія „Реформи і порядок” та інші, в т. ч. партійні блоки „Наша Україна”, БЮТ.

Праві партії (націонал-радикали) – Українська Національна Асамблея, Соціал-національна партія України, Українська Консервативна Республіканська партія, Конгрес українських Націоналістів, Організація українських націоналістів в Україні, Всеукраїнське політичне об'єднання „Державна самостійність України”, Українська національна консервативна партія.

Із наведеного вище можна зробити висновок про те, що в Україні створюється багатопартійна система, яка відповідає перехідному періоду суспільства від тоталітаризму до демократії. За сучасних тенденцій стає очевидним, що більшість існуючих сьогодні партій об'єднуються в блоки або припиняють своє існування. Поступово будуть формуватися партії впливові і

стабільні, з визначеним політичним спектром, що мають підтримку конкретних соціальних верств і груп.

Теми цільових виступів:

1. Форми і методи взаємодії поліції з політичними партіями.
2. Політико-правові засади діяльності політичних партій в Україні.
3. Поведінка політичних партій під час останніх виборчих кампаній до Верховної Ради та на посаду Президента України
4. Розкрийте особливості політичних технологій, що застосовуються партіями під час останніх виборчих кампаній

Теми рефератів:

1. Сучасні європейські політичні партії (на прикладі діяльності в Європарламенті).
2. Порівняльний аналіз політичних партій в Україні (програми, стратегії, практична діяльність).

Література

[1, 2, 3, 4, 6, 9, 11].

Тема №8 Витоки демократії та її цінності

Практичне заняття: Витоки демократії та її цінності.

Навчальна мета заняття: Засвоїти етапи становлення демократії як теорії, практики та опанувати закономірностями процесів демократизації. Розглянути концепції демократії: представницька, пряма, консолідована та інші. Засвоїти передумови демократії (політичні, економічні, культурологічні) та етапи її поширення в сучасному світі. Вияснити фундаментальні цінності демократії.

Кількість годин – 2 години.

Місце проведення: навчальний кабінет коледжу.

Навчальні питання:

1. Поняття демократії, її витоки та закономірності становлення.
2. Порівняльний аналіз концепцій демократії та результати їх запровадження до політичної практики.
3. Фундаментальні цінності демократії.
4. Права людини та їх забезпечення в сучасній Україні.

План проведення заняття:

1. Порядок проведення вступу до заняття.
2. Порядок проведення основної частини.

3. Порядок проведення заключної частини.

1. Поняття демократії, її витоки та закономірності становлення.

Демократія (грец. — народовладдя) — багатозначний термін політичних, правових, управлінських наук, який означає таку форму державного устрою, при якому здійснюється правління всього населення в інтересах більшості. Найбільш поширене визначення демократії — це народовладдя на засадах визнання народу джерелом і носієм влади з прагненням забезпечити справедливість, рівність, добробут всього народу.

Вперше у відомій нам історії людства демократичний лад був запроваджений у Елладі в Афінах за часів правління відомого політичного керівника, мислителя і правника Солона (VII ст. до н. е.) та розвивався з перервою під час правління тирана Пізістрата, який узурпував владу після Солона, вже при новому демократичному правителі Клісфені (кін. VI ст. до н.е.).

Демократія реалізувалась у "представницькому уряді" — Раді п'ятисот. Сам термін "демократія" почав уживатися для позначення форми державного устрою, що існувала в Афінах, близько середини V ст. до н.е. Спочатку використовувалось словосполучення "ісономія" (рівність усіх перед законом) та споріднене з ним "ісегорія" (рівне для всіх громадян право виступати у народних зборах та віддавати свій голос), "ісократія" (рівновладдя). Демократія відповідала духу соціально-політичного устрою невеличких держав - міст (полісів), які нараховували декілька десятків тисяч вільних громадян, зацікавлених у самоврядуванні.

Античні політичні мислителі (Платон, Аристотель, Геродот) розглядали демократію як такий порядок полісного устрою, за яким всю повноту прав мають не всі, а тільки вільні та рівні громадяни. Цінність колективної мудрості народних зборів полягала в тому, що різні люди доповнюють один одного, всі разом вони розглядають суспільну проблему з різних боків та пропонують рішення, яке задовольняє майже всіх, принаймні багатьох. У демократичній державі розум політика не можна відривати від розуму, втіленого у традиціях і звичаях народу, яким керує політик. Народна думка повинна сприйматися ним як норма в політиці, бо практичний досвід громадян включає в себе досвід та звичаї, що реально нормують та орієнтують діяльність суспільства.

В епоху Середньовіччя питання демократії стали майже-забутими, бо головна політична дилема полягала у змаганнях за зверхність папської чи королівської влади, Церкви та монархії. І хоча було зафіксовано непоодинокі випадки обрання монархів (наприклад, вибори Людвіга Баварського у 1323 році, які римський папа Іван XXII оголосив їх недійсними) монархічний устрій вважався найбільш доцільнішим. Навіть відомий поет, співак свободи, який брав участь у суперечці між папською та королівською владою, Дайте написав

політичний твір "Про монархію", у якому доводив необхідність монархії для людського добробуту.

Демократичні засади державного врядування Нового часу були значно ширші від демократичних свобод античної республіки, що була заснована на рабовласницькому способі виробництва і життя, відтепер було проголошено формальне право кожного брати участь в управлінні державою, це вже не привілеї окремих громадян, бо за часів античності метеки (переселенці, що вважались напівгромадянами) були істотно обмежені у правах, тоді як раби ніяких прав взагалі не мали.

Концепція ліберальної демократії Дж. Мілля стала інтелектуальним мостом між індивідуалізмом, ригоризмом революційної доби часів Олівера Кромвеля у Великій Британії та визнанням реальності й цінності повсякденних громадських інтересів. Положення лібералізму допомогли збереженню політичних і громадських свобод, які втілював собою індивідуалізм, пристосуванню їх до нових змін індустріалізму з колективним характером праці. Визнаючи політичну свободу у сучасній політичній культурі, лібералізм намагався органічно поєднати свободу та рівність.

Зауважимо, однак, що ліберальна ідеологія не є тотожна демократії, бо вона обмежувала участь в управлінні суспільством і мала на меті приборкати небезпечні верстви (плебс) у їх руйнівних намірах.

2. Порівняльний аналіз концепцій демократії та результати їх запровадження до політичної практики.

Сучасні концепції демократії доволі строкаті. Вони включають у себе вищезгадану ліберальну концепцію, колективістську, ціннісну, плюралістичну теорії та різняться одна від одної, однак, спільним для будь-якої концепції є визнання самоцінності народовладдя, розуміння того, що народ є центром політичного життя, носієм влади, що слід долати його відчуження від реального владного механізму.

Соціально-політичними ознаками демократії ми вважаємо наступне:

- закріплення народовладдя як форми політичного правління на конституційному, законодавчому рівні та створення механізмів його реалізації;
- право всіх громадян на участь у формуванні органів державного управління, яке реалізується через систему демократичних виборів та інших демократичних процедур;
- здійснення владних функцій народом прямо (безпосередньо) або через представницькі органи;
- контроль за здійсненням влади, яка виступає від імені народу чи за його дорученням;
- реальний вплив народу на прийняття рішення щодо управління головними сферами суспільного життя;

- чіткі демократичні процедури обрання і зміни органів державного управління;

- відповідність владних структур та політичних процесів інтересам народу, його менталітету, традиціям і звичаям.

В сучасному суспільстві демократія виступає у декількох "іпостасях": партійної, парламентської, управлінської, державної, виробничої демократії тощо. Демократія виявляє своє буття не тільки формою урядування, а і способом життя, підходом до прийняття рішень, антиподом тоталітаризму.

Розглянемо вищевказані прояви демократії.

Соціальна демократія передбачає органічний зв'язок громадянського суспільства з владними державними структурами та різними формами самоврядування, у яких забезпечена постійна дієва участь соціуму (народу). Вона у соціальному аспекті означає: децентралізацію адміністративного управління, функціонування мережі корпоративних форм спільних дій, активізацію форм самоврядування та роботи місцевих, муніципальних органів, поширення соціального партнерства міждержавними, профспілковими організаціями та громадянами.

Парламентська демократія означає таку форму організації структури і роботи парламенту (представницького органу народної влади), завдячуючи якій забезпечена постійна участь як більшості, так і меншості у здійсненні його законодавчих функцій. Налагодження парламентської демократії є вкрай важливим для України, бо через відсутність законів про опозицію (Проект Закону «Про опозицію» знаходився у епіцентрі парламентської боротьби у поточному 2007 році) та неусталеність норм і процедур утворення більшості відбувався і продовжується перманентний політичний конфлікт всередині Верховної влади України. Непрозорість утворення більшості у Верховній Раді та її корозія демонструють низький рівень парламентської демократії в Україні.

3. Фундаментальні цінності демократії.

Афоризм Вінстона Черчіля „Демократія - то вельми непривабливий спосіб управління державою, але людство досі не придумало нічого кращого" десятиріччями виконує роль запобіжника критики представницької демократії—мовляв, чого її критикувати, все одно кращого поки що немає.

При дослідженні меж і вад демократії ми зафіксували розходження між нормативним її розумінням, коли визначено, що народ виступає єдиним джерелом і сувереном державної влади та емпіричними фактами щодо реальної участі населення в управлінні справами конкретної країни.

Попри очевидні на початку нового тисячоліття переваги демократа як способу здійснення народовладдя, мислителі древності з часів Сократа і Платона висловлювали сумніви - від доцільності запровадження правління мас до можливостей реалізації прав народу у демократичних системах. Нагадаємо, що демократична форма правління народилась у невеличких грецьких містах-

держав (полісах) і могла здійснюватись фактично, адже чисельність виборців не перевищувала 20 тисяч чоловік. Найважливішим елементом полісної демократії були Народні Збори, які здійснювали пряме і безпосереднє керівництво. Рішення Народних Зборів у Афінах часто набувало такого формулювання: "Рада і Народ вирішили...".

За цих умов античних мислителів турбувала не проблема „якою можлива демократія?", а як привести до влади тямущих, підготовлених до керівництва державою людей?

Ксенофонт сповіщає, що Сократ закидав всіх питаннями: „Якби мені треба було б полагодити взуття, пошити одяг, до кого б я звернувся?", відповідь напрошувалась сама собою - до майстра своєї справи. Тоді слідувало інше питання: "А хто має у такому випадку вести корабель держави?" Опонент Сократа вимушений був визнати необхідність майстерного (професійного) керманіча суспільства, бо маса звичайних людей не могла заступити місце спеціалістів з управління державою. Зі слів Ксенофонта Сократ правителями вважав не тих, хто носять скіпетри, не тих, хто є відомими вельможами чи досягли влади жеребом або насильством, а тих, хто вміє правити. Масу людей Сократ вважав множиною без достоїнств і фактично тим самим заперечував культурну цінність демократії. На його думку, демократія поступається правлінню підготовлених, тямущих, досвідчених в управлінні.

Черговий етап критики представницької демократії пов'язаний з відомими теоріями Ж.-Ж. Руссо, Дж. Ст. Мілля. їх критика демократії в основному була заснована на побоюваннях щодо невідповідності мас до управління державними справами, водночас мислителі не відкидали саму ідею народовладдя і намагались знайти їй адекватну форму.

Теорія безпосередньої демократії базується на визнанні тотожності волі народу і державної влади, коли народ безпосередньо бере участь у прийнятті найважливіших політичних рішень. Однак чисельність форм прямого народовладдя обмежена - референдуми, всенародне голосування. Теорія представницької демократії робить акцент на утворенні компетентного, відповідального органу, коли воля народу делегується депутатам.

Ми звертаємось до альтернативних суспільно-політичних теорій з критичним підходом до демократії у традиційному її розумінні з представницькою формою народовладдя. Вона сформульована у роботах лідера лівійської революції М. Каддафі як зв'язок роздумів з політичним експериментом, спроба знайти особливу форму народовладдя, притаманну арабському світові, яка, однак, може бути і універсальною.

Перша позиція сумніву щодо продуктивності представницької демократії полягає у тому, що у такій системі правління права народу після виборів автоматично передаються його представникам у парламентах, які виступають "від імені народу". Народ втратив владний суверенітет і не помітив цього. У "Зеленій книзі" Каддафі вказує, що отримавши голоси виборців, депутат

монополізує владу мас і перебирає право вирішувати за них їхні проблеми. Часто народні верстви навіть не усвідомлюють того факту, що вони на виборах не стільки "обирають" одного чи декількох кандидатів, скільки "делегуєть права" своїм обранцям.

Томас Гоббс у свій час вказував, що коли більшість обирає владу, якій слід коритись всім, як більшості, так і меншості, то останні втрачають всі права, адже на виборах меншість виступала проти теперішньої влади, а також більшість втрачає певні права, окрім тих, які уряд вважає за потребу їм залишити. А Жан-Жак Руссо писав, що „депутати народу не являються і не можуть являться його представниками; вони лише його уповноважені”, вважаючи, що люди, віддаючи свої права на політичне керівництво, по суті стають рабами, тобто людьми без прав. Причому, судячи з того, яке застосування своїм правам у короткий термін володіння ними (під час виборчої кампанії) знайшов виборець - віддати свої права іншим, він заслуговує того, щоб називатись невільним, рабом. Він навіть гірше за раба, вказує Ж.- Ж. Руссо у «Суспільному договорі», бо у рабів насильно забирають права, а виборець віддає їх сам.

Друга позиція сумнівів стосується поширеної думки, що мільйонні маси народу "технічно " не можуть здійснювати владу у державі. Тобто, не зрозуміло, як десяткам мільйонів всім правити державою? Дійсно, пряма демократія у давньогрецьких полісах (чисельність виборців 20-25 тис.) базувалась на тому, що кожен був на виду. Крім того, зрозумілими є побоювання, що пряме народовладдя може набувати форму галасу та погроз натовпу інакше-мислячим, тим самим демократія переростає у охлократію (охлос — натовп).

4. Права людини та їх забезпечення в сучасній Україні.

Концепція правової держави органічно пов'язана з ідеєю громадянського суспільства, вона, до речі, з'явилась у розвиненому виді майже одночасно з першою. Одним із засновників теорії правової держави був Джон Локк, який у 1690 році у „Двох трактатах про політичне правління” запропонував ідеї самообмеження державної влади законом, який стоїть над владою

У самому загальному вигляді правова держава - це тип держави, основними ознаками якої є : верховенство права і правового закону; поділ влади на основі конституції (закону), юридична рівність всіх громадян, правовий захист особи, рівність людини і держави.

Більш розгорнуте визначення правової держави пропонується таке - це суверенна, політико-територіальна організація публічної влади на принципах поваги до особистості, недоторканості її прав і свобод, рівності всіх перед законом, верховенства права, дотримання норм закону у повсякденному житті.

Сутність правової держави полягає у тому, що держава зв'язана правом, влада організована правом, може здійснюватись лише у правових межах і формах.

У структурному відношенні правова держава є системою органів та інститутів, які гарантують та охороняють правове функціонування громадянського суспільства.

За Конституцією 1996 року (ст. 1) Україна оголошена суверенною, незалежною, демократичною, правовою, соціальною державою. Зрозуміло, що це положення віддзеркалює бажаний стан держави, якого ми маємо досягнути в процесі демократичного розвитку.

Витоки ідеї правової держави знайдено у античних мислителів. Платон писав, що державність можлива там, де панують закони, там "де закон - володар над правителями, а вони його раби". На сторожі законів має стояти правосуддя. Платон зауважує, що будь-яка держава перестає бути як такою, якщо немає належно організованих судів. У період античності зароджується ідея природного права - ідеальне, незалежне від держави право всіх вільних громадян, яке випливає з повелінь природи, здорового глузду, людського розуму (софісти Горгій, Гіппій, Фрасімахта інші.)

У подальшому теоретичні підвалини концепції правової держави, які формувалися разом з поняттям громадянського суспільства, закладали: англійський правник А. Дайсі (панування права на відміну від свавілля, рівність всіх перед правом); Ш.-Л. Монтеск'є (концепція конституційного розподілу влади), Ж.-Ж. Руссо (ідея народного суверенітету і рівність всіх), /. Кант (концепція держави як об'єднання людей, що підкоряються правовим законам) та ін.

З іменем останнього пов'язують розвинену теорію правової держави. Імануїл Кант обґрунтував тези, що благо і призначення держави у досконалому праві, у максимальній відповідності устрою та політичного режиму держави принципам моралі і права тощо. 1. Кант постійно підкреслював необхідність для держави опиратися на право, узгоджувати з ним свої дії. Держава, яка не забезпечує прав і свобод, не забезпечує охорони свого позитивного законодавства, ризикує втратити довіру та повагу своїх громадян.

Верховенство народу, проголошене І. Кантом, обумовлює свободу, рівність, незалежність усіх громадян у державі. "Правова держава" Канта базувалася на принципі поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову. Громадяни правової держави мали такі основні повноваження, як свобода, рівність, незалежність (в економічному плані).

Згідно з ідеєю правової держави громадяни можуть робити все те, що не заборонено законом, держава може робити тільки те, що передбачено законом, правосуддя має бути незалежним і має ґрунтуватися на презумпції невинності особи. Для правової держави найважливішим є панування права у формі законів у взаєминах між державою та людиною. Причому права людини

повинні мати пріоритет над правами будь-якої спільноти (наші, класу), а права нації мають бути пріоритетними над правами держави, на відміну від концепції колективної демократії Ж.-Ж. Руссо.

Сучасні російські політологи вказують на такі принципи побудови правової держави:

- Держава спирається на стабільну конституцію і законодавство, що не суперечать ідеї природного права;
- Встановлена відповідальність держави перед громадянином і відповідно громадян перед державою, в результаті чого людина є захищеною від свавілля поточної влади і водночас сама вона має достатню правосвідомість (правослухняність);
- Самообмеження держави відбувається вищим законом, який не може переступити ніхто;
- Оголошується рівність всіх перед законом;
- Встановлюється верховенство конституції (Основного закону) над іншими державними правовими актами;
- Наявність ефективної системи правоохоронних органів, які підкоряються тільки закону та виконують с все пряме призначення, яке й випливає з назви — охороняти право через закони;
- Присутність у громадян розвиненої правової свідомості, поваги до закону.

Правову державу характеризує багатопартійність, можливість легальної діяльності як правлячим колам, так і опозиційним політичним об'єднанням громадян. Вимоги нормативно-правових актів правової держави поширюються на діяльність усіх громадських і політичних інституцій, усіх громадян, на усі сфери суспільства. Будь-яка суспільно важлива інформація у правовій державі є доступною для громадян, а засоби масової комунікації - мають бути максимально незалежними від держави. На нашу думку, у сучасному світі таким вимогам відповідає стосовно політичної інформації корпорація "BBC", яка більше ніж 100 років подає незалежно від поглядів уряду своє бачення інформації.

Таким чином, правова держава як політологічне поняття означає певний рівень розвитку держави з панівними принципами рівності людей перед правовими нормами та верховенства права, суворої відповідності законів держави правам людини.

Поняття правової держави фіксує ту величезну роль, яку грає закон у політичному житті і водночас ставить проблему: як право має співвідноситись з політикою, адже остання може встановлювати закон на свою користь? Право має стояти "над політикою", на думку ліберталістів, воно повинно бути "нейтральним", а судді мають бути незалежними у тлумаченні та використуванні законів. Неспроможність судової системи вирішити політичну кризу в Україні 2007 року впливало, на наш погляд, з

заангажованості суддів всіх рівнів, включно з Конституційним Судом, з недостатньо розрізненою судовою владою від інших гілок влади.

Можна стверджувати, що право - один з підмурків і виправдання державності, тому "ідеальна" держава має бути правовою. Правова держава не тільки забезпечує права і свободи людей, але й спирається та формує розвинену правосвідомість своїх громадян.

Теми цільових виступів:

1. Чому демократія є закономірним етапом в розвитку цивілізацій.
2. Сутність концепції і практики колективістської (соціалістичної) демократії.
3. Демократичні стандарти в діяльності поліції європейських країн.

Теми рефератів:

1. Теорія і практика розвитку представницької демократії.
2. Особливості становлення демократії в Україні.
3. Права людини як фундаментальна цінність.

Література [1, 2, 3, 4, 5, 11].

1. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в інтернеті

Основна

1. Конституція України. - К. 2011.
2. Погорілий Д.Є. Політологія: кредитно-модульний курс. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури. Фірма «Інкос». 2008. - 432 с.
3. Політична система сучасної України. Особливості становлення, тенденції розвитку. - К.,-1998.
4. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко. – 2-е вид. – К.: Генеза, 2004. -736 с.
5. Політологія (за ред. Н.И. Сазонова).-Х.,2001.
6. Політологія /За ред. А.Колодій.- К.,2003.
7. Політологія /За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. -К., 2001.
8. Рудич Ф.М.Політологія. Підручник. - Київ.,-2005.
9. Себайн Д., Торсон Т. Історія політичної думки.-К.,1997.
10. Урін О.В. Політологія. Конспекти курсу лекцій з таблицями та схемами (шосте видання). - Кременчук.- 2010, - 323 с.
11. Шляхтун П. П. Політологія - К.,-2007.

Допоміжна

1. Головатий М. Проблеми і біль становлення української еліти //Нова політика, 1999.- №2.- С.45-50.
2. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і політичне лідерство.-К.,1997.
3. Куць О. Етнополітичні аспекти розбудови української держави.-Х.,1999.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства.-К.,1996.
5. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу. Історична ретроспектива і сучасні реалії. К.,- 1998.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. В 2-х т. – К. 1994.
7. Приходько С.М. Політичні аспекти теорії еліти в українській сучасно-політичній думці ХХ ст. – К., 1999.
8. Гончарова О. С., Матета О. А. Політична еліта України: лекційний курс і практикум: Навчальний посібник. – Харків: Антиква, 2018. – 227 с.

Інформаційні ресурси в інтернеті

1. <http://http://pidruchniki.ws/politologiya/>
2. <http://www.info-library.com.ua/>